

ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

ЄСП Ігор Михайлович

**ТРУДОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ЖІНОК ДОНБАСУ В РОКИ
ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ (1941-1945 рр.)**

Спеціальність 07.00.01. - Історія України

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Донецьк - 1997

89 (1984)

AB 36.973

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі Історії народів Росії
Донецького державного університету

ЛННБ України ім.В.Стефаника

Наукові керівники: - доктор історичних наук,
професор Ліхолобов З.Г.
- доктор історичних наук,
Добров П.В.

00760880 (Т)

Офіційні опоненти: - доктор історичних наук,
професор Кравченко В.І.

- кандидат історичних наук, доцент
Лещенко В.С.

Провідна установа - Донбаська державна академія будівництва та
архітектури (м. Макіївка, Донецька область).

Захист відбудеться "24" вересня 1997 р. о 13 годині на
засіданні спеціалізованої ради К.06.06.01. по присудженню наукового
ступеня кандидата історичних наук в Донецькому державному університеті
(340055, м.Донецьк, вул.Університетська, 24, корп. 2, ауд. 38).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Донецького
державного університету (340055, м.Донецьк, вул.Університетська, 24).

Автореферат розіслано "23" січня 1997 р.

Вчений секретар спеціалізованої
вченої ради

О.В.Крапівін

Актуальність теми обмовлюється перш за все тим, що хоча й минуло вже півстоліття, як завершилась одна з найкривавіших, руйнівних і найжорстокіших воєн, що будь-коли пережило людство, а її події продовжують привертати увагу дослідників, письменників, журналістів, політичних лідерів. І це зрозуміло, оскільки з висот сьогодення, маючи нову інформацію, є можливість повніше і глибше розглянути і об'єктивно оцінити той тривожний та героїчний час.

Ця війна вимагала найбільшого напруження фізичних і духовних сил від кожної людини на фронті і в тилу, вона принесла нечувані злигодні та страждання усьому нашому народові. 1418 днів і ночей йшла безперервна боротьба за перемогу над німецько-фашистськими загарбниками. У цей тяжкий для країни час жінки не могли стояти осторонь. Вони взяли найактивнішу участь у долі свого народу. Не тільки на фронтах воювали жінки, а й на визволеній землі вели героїчну боротьбу з розрухою за поновлення економіки. Це був інший, економічний фронт, від успіхів якого багато в чому залежало завершення війни і найскоріша перемога над ворогом. І одну з вирішальних ролей у цьому відіграли жінки.

Таким чином, проблема участі жінок в оборонному пере-профілюванні і поновленні народного господарства Донбасу в роки Великої Вітчизняної війни, обрана автором для дослідження, є актуальною. Її актуальність визначається такими положеннями.

По-перше, розкриваючи питання про роль жінок у роки Великої Вітчизняної війни, не слід забувати про одну дуже важливу проблему, яка останнім часом все гучніше звучить зі сторінок журнальних і газетних публікацій, по радіо і телебаченню. Чи завжди було виправданим залучення жінок до важкої фізичної праці? І чи не стало у повоєнний час нормою те, що було викликано суворою потребою і життєвою необхідністю у роки війни, коли жінка спускалась у вибій, стояла біля мартенівських і доменних печей, працювала на ремонті і прокладанні залізничних колій? І чи дійсно можна говорити "про велике завоювання соціалізму", що урівняв чоловіка і жінку не тільки у правах, а й у фізичних можливостях? Ми довго пишалися тим, що жінці підвладні усі професії, що вона наслідує некрасовську героїню "коня на скаку остановит, в горящую избу войдет". І забували про те, що коли говорять про рівність чоловіка і жінки, то розуміють під нею суспільну рівність, рівність громадського стану, а зовсім не рівність фізичних здібностей окремих осіб. І дана робота намагається поставити цю проблему, вирішення якої вже давно назріло у нашій країні.

По-друге, без глибокого аналізу, узагальнення і показу ролі жінок в оборонній перебудові і відродженні народного господарства країни в роки Великої Вітчизняної війни не можна повною мірою розкрити і обґрунтувати причини перемоги народу у Вітчизняній війні а

По-третє, введення у науковий обіг нових даних, фактів, матеріалів у створенні могутнього воєного господарства і відбудові економіки країни зібраних щодо такого важливого народно-господарського регіона яким є Донбас значно розширить уявлення про реальну картину відбудовного процесу, про роль жінок і їх внесок у відродження усіх сфер народного господарства. Адже протягом десятиліть присвячені їм книги та статті несли на собі відбитки кон'юктурних впливів часу, заборон, відсутності умов для плюралізму наукових думок, нарешті, недоступності для дослідників численних документів. Тепер же виникла необхідність у переосмисленні та критичному аналізі вже відомих матеріалів і джерел з метою правдивого висвітлення історичного минулого України, особливо тепер, коли вона стала незалежною державою. Об'єктивне дослідження є необхідним для утвердження історичного пізнання з позицій дійсного історизму і пошуку істини.

По-четверте, розглядання проблеми на матеріалах такого регіону як Донбас повністю обгрунтовано. Донбас з його потужною промисловістю, чисельним наявленням робітників жіночого стану цілком може служити моделлю для розглядання проблеми відносно індустріальних районів, а також країни взагалі.

По-п'яте, безумовно, подвиг жінок, здійснений у роки війни, заслуговує на те, щоб про нього знали і пам'ятали нащадки, адже немає майбутнього у того народу, який не зберігає і не шанує традиції та своє минуле.

Предметом дослідження є проблема участі жінок в оборонній перебудові та відродженні народного господарства Донбасу в роки Великої Вітчизняної війни; **об'єктом дослідження** - діяльність жінок та їх реальний вклад у перемогу над німецько-фашистськими загарбниками. Територіально дослідження охоплює так званий Український Донбас (сучасні Донецька і Луганська області), який є найбільшою за площею і значимістю в економіці частиною регіону. При цьому автор визначає деякі специфічні особливості Українського Донбасу, де багато закономірностей виявились більш опукло і рельєфно, ніж на решті території країни.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють весь період Великої Вітчизняної війни. Слід, однак, підкреслити, що особлива увага в дисертації приділяється місцю і ролі жінок у відбудові найголовніших галузей народного господарства Донбасу, починаючи з середини 1943 року, коли розпочалось широкомасштабне його визволення від німецько-фашистських загарбників.

Стан наукової розробки теми. Історіографію проблеми автор умовно розділив на чотири періоди: перший - охоплює безпосередньо роки війни (червень 1941-1945 роки), другий - від закінчення війни до середини 50-х років, третій - з середини 50-х років (від засудження культя особи Сталіна)

до другої половини 80-х років, четвертий - з кінця 80-х років, часу реформування суспільства та демократизації наукового життя.

Перші сторінки історії, що розповідають про вклад жінок у відбудову народного господарства, їх мужність і стійкість були написані ще в роки війни¹.

В основному це були короткі нариси і репортажі з місця подій. І хоча дані роботи, як правило, не містили у собі ще глибоких висновків і узагальнень, були невеликими за форматом і обсягом, в них показана величезна роль патріоток у відбудові економіки, їх самовіддана праця на фабриках і заводах, на радгоспних і колгоспних ланах, їх воістину трудовий героїзм у відбудові шахт і в боротьбі з розрухою. Разом з тим, усі ці роботи, написані в період культу особи Сталіна, не уникли його впливу на свій зміст. Переважно агітаційно-пропагандистського характеру, вони ледь не на кожній сторінці оспівували велич і значення "Отця народів", його вклад у перемогу над ворогом і у відродження країни. Крім того, мізерною була джерельна база цієї літератури. Між тим, з урахуванням критичного аналізу, дані публікації можуть бути використані в історичному дослідженні і для нас вони, передусім, цікаві як джерело - живе свідчення тих героїчних років. Публікації періоду війни мали велике значення для подальшої розробки теми.

Не була повністю розкрита дана проблема і в літературі першого повоєнного десятиріччя. Узагальнення в них проводились на більш розширеній джерельній базі, завдяки визначеному доступу до архівних фондів. Але значна частина цих фондів залишалася недоступною для дослідників, що не дозволяло істотно підняти рівень створюваних робіт. В той же час кількість публікацій значно збільшилась.

Першою спеціальною роботою, присвяченою воєнній економіці СРСР, стала книга Н.А.Вознесенського, що довгий час залишалась єдиним дослідженням з даної проблеми, де на основі багатющого фактичного та статистичного матеріалу показано розвиток найважливіших галузей важкої промисловості, воєнного виробництва, транспорту на всіх етапах війни². У книзі наводиться статистичний матеріал про чисельність жінок у різних

¹ Бравер И. Советские женщины у станка куют победу над фашизмом. - М.: Военмориздат, 1941. - 21 с.; Героини Отечественной войны. - Красноярск: Краевое изд-во, 1943. - 84 с.; Девушки войны. - М.: Госполитиздат, 1944. - 35 с.; Дочери России. - М.: Советская Россия, 1945. - 45 с.; Женщины в Великой Отечественной войне: Сб. материалов из газет. - Ижевск: Удмуртгосиздат, 1943. - 72 с.; Женщины в дни Отечественной войны. - Челябингиз, 1943. - 64 с.; Женщины - героини Великой Отечественной войны. - М.: Военмориздат, 1943. - 72 с. та інші.

² Вознесенский Н. А. Военная Экономика СССР в период Отечественной войны. - М.: ОГИЗ. Гос. изд-во полит. лит-ры, 1948. - 191 с.

галузях народного господарства, аналізуються якісні і кількісні зміни у кадровому складі. Однак, будучи першим дослідженням у галузі воєнної економіки, робота не може охопити увесь спектр проблеми і не несе в собі висновків та узагальнень з питання, що нас цікавить.

У цей період виходять і перші роботи з історії боротьби жінок проти фашистських загарбників. Це книги Н.Д.Араловець, Л.Е.Карасьової, Г.С.Фіш, А.Ф.Шмельової та інших¹. Типовими рисами історіографії, як і на попередньому етапі, було плазування перед особистістю Сталіна, приписування йому якостей “великого полководця”, замовчування його прорахунків, помилок, злочинів. Поза рамками дослідження залишались негативні факти і явища в історії боротьби проти фашистської агресії.

Початок нового етапу у вивченні історії Великої Вітчизняної війни визначило засудження культу особи Сталіна під час “хрущовської відлиги”. Він характеризується широким введенням у науковий обіг документів та матеріалів центральних, республіканських, крайових і обласних архівів і пов'язаний з виданням багатьох узагальнюючих праць з історії СРСР та УРСР. У цей час було завершено видання десятого тому багатотомної “Історії СРСР з найдавніших часів до наших днів”, 8 тому “Історії УРСР” у 10-ти томах, сьомого тому “Історії Української РСР” у 8-ми томах, присвячених історії Вітчизняної війни². У цей же період побачила світ найбільша праця з історії війни в нашій країні - “Історія другої світової війни. 1939-1945 рр.” у 12-ти томах³.

Однак, перебудова історичної науки йшла не просто. Чимало істориків все ще перебували у полоні світогляду, що сягав своїми коріннями в ідеологію часів сталінізму. Звідси - нездоланий догматизм, начотництво, побоювання перегляду стереотипів, які збереглися від минулого. Все це мало місце і в історичній науці, де ще сильними залишались уявлення про те, що історію треба писати не такою, якою вона була у дійсності, а яка потрібна суспільству.

¹ Араловець Н. Д. Женский труд в промышленности СССР. - М.: Профиздат, 1954. - 175 с.; Карасева Л. Е. Славные дочери нашей Родины. - М.: Политиздат, 1946. - 63 с.; її ж. Женщины в колхозах-большая сила. - М.: Госполитиздат, 1949. - 68 с.; Шмелева А.Ф. Советские женщины в Великой Отечественной войне. - М.: Политиздат, 1947. - 217 с.; Фиш Г.С. Карельские девушки: Рассказы. - М.: Воениздат, 1955. - 48 с. та інші.

² История СССР с древнейших времён до наших дней: В двух сериях, 12 т. - М.: Наука, 1973. - Вторая серия. - Т. 10. - 782 с.; История УССР : В 10 т. - К.: Наукова Думка, 1984. - Т. 8. - 639 с.; Історія Української РСР: У 8 т., 10 кн. - К.: Наукова Думка, 1977. - т. 7. - 535 с.

³ История второй мировой войны. 1939-1945 гг.: В 12 т. - М.: Военное изд-во МО СССР, 1973-1982.

Усе це оголено виявилось і в дванадцятитомній “Історії другої світової війни. 1939-1945 рр.”, підірвавши наукову і виховну цінність цієї праці. Відхід від правди історії здійснювався в умовах монополізму уявлень офіційної історіографії і під прикриттям хибного доводу про виховання радянських читачів тільки на позитивних фактах минулого.

У цей же період поряд з виданням фундаментальних праць з історії СРСР та історії КПРС періоду війни було опубліковано велику кількість робіт з історії окремих регіонів, республіканських, крайових і обласних партійних організацій, в яких значна увага приділена висвітленню відродження визволених і прифронтових районів¹.

Було видано кілька крупних монографічних досліджень, спеціально присвячених проблематиці відродження народного господарства країни в роки Великої Вітчизняної війни і повоєнний період².

Слід підкреслити, що для більшості опублікованих досліджень характерним є висвітлення ходу відбудовних робіт, показ героїзму відбудовників, робітників, усіх трудящих визволених районів, які зуміли забезпечити зростаючу допомогу фронту. Однак, їх автори набагато більше уваги у своїх публікаціях приділяли питанням керівництва Комуністичною партією та її окремими лідерами ходом відбудовних процесів, агітаційній роботі серед неселення і не мали можливості повною мірою описати ті величезні труднощі, які довелось долати у ході відбудови народного господарства.

У цей же період було видано і монографію В. С. Мурманцевої “Советские женщины в Великой Отечественной войне: 1941-1945 гг.”, яка викликала великий інтерес не тільки у широкого кола читачів, а й у спеціалістів з історії Великої Вітчизняної війни³. По суті справи, це була перша узагальнююча праця з данної проблеми, написана на великому документальному, в тому числі, архівному матеріалі, науковій та мемуар-

¹ Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза, 1941-1945 гг.: В 3-х т. - К.: Политиздат Украины, 1975; Очерки истории Коммунистической партии Украины. - 4-е изд., доп.-К.: Политиздат Украины, 1977. - 814 с.; Очерки истории Донецкой областной партийной организации. - Донецк: Донбасс, 1978.-502 с. та інші.

² Кравченко Г.С. Экономика СССР в годы Великой Отечественной войны /1941-1945 гг./.-М.: Экономика, 1970. - 391 с.; Морехина Г.Г. Рабочий класс - фронту. Подвиг рабочего класса СССР в годы Великой Отечественной войны /1941-1945 гг./.- М.: Изд-во соц.-экон. лит-ры, 1962. - 480 с.; Митрофанова А. В. Рабочий класс СССР в годы Великой Отечественной войны. - М.: Наука, 1971-575 с.; Приходько Ю. А. Восстановление индустрии / 1942-1950 гг./.-М.: Мысль, 1973.-287 с. та інші.

³ Мурманцева В. С. Советские женщины в Великой Отечественной войне: 1941-1945 гг. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Мысль, 1979. - 293 с.

ній літературі. Разом з тим, у монографії, в основному, викладається матеріал про участь жінок у бойових діях на фронтах, у партизанському русі і підпіллі. У книзі порушуються і питання участі жінок у роботі тилу, але охопити увесь спектр даної проблеми ця перша узагальнююча праця не змогла. При цьому автор спирається на документальні дані в цілому по СРСР, Російській Федерації та Білорусії і значно меншою мірою по Україні.

У цей же період видаються і роботи українських істориків, присвячені Великій Вітчизняній війні і відновленню народного господарства як в цілому по Україні¹, так і по окремих її регіонах, у тому числі і Донбасу². Особливо слід відзначити публікації В. І. Юрчука і М. В. Коваля³, багато сторінок яких присвячені Донецькому басейну. У них докладно висвітлюються заходи, здійснені Комуністичною партією та урядом для відбудови зруйнованого господарства Донбасу у якнайкоротші строки, підкреслюється велике значення братерської взаємодопомоги народів нашої країни в цей суворий час. Але спеціально питання ролі жінок у відбудовних роботах у названих монографіях не ставляться. Поза рамками досліджень залишилися і негативні факти та явища відбудовного процесу.

Спробою узагальнити вклад жінок України у перемогу над фашистською Німеччиною є стаття М.В. Коваля, а також розділ "Участь жінок у захисті соціалістичної Вітчизни" у книзі "Досвід КПРС у вирішенні жіночого питання", написаний Н.І.Кондаковою⁴. Ці роботи значною мірою сприяли поглибленню вивчення проблеми у вітчизняній історіографії, введенню у науковий обіг багатьох нових фактів. Але в них, як правило,

¹ Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941-1945 гг.: В 3-х т. - К.: Политиздат Украины, 1975; Саженюк С. Н. Трудовой подвиг рабочих Украины в Великой Отечественной войне. - К.: Вища школа, 1985. - 112 с. та інші.

² Бакулев Г. Д. Развитие угольной промышленности Донецкого бассейна. - М.: Гос. изд-во полит. лит-ры, 1955. - 672 с.; Буцко Н.А., Мартышевский М.А. Подвиг Донбасса. Трудовой и боевой героизм трудящихся Донбасса в первый период Великой Отечественной войны. - К.: Вища школа, 1975. - 159 с.; Киселев В.И. Воссоздание рабочих кадров Донбасса в годы Великой Отечественной войны. // История СССР. - 1975. - № 4. - с. 111-120 та інші.

³ Юрчук В. І. Боротьба КП України за відбудову і розвиток народного господарства / 1943-1952 рр. / - К.: Політвидав України, 1965. - 255 с.; Коваль М.В. Все - для победы. Подвиг трудящихся Украины в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг. - К.: Наукова Думка, 1970. - 195 с.; його ж. Общественно-политическая деятельность трудящихся Украинской ССР в период Великой Отечественной войны. - К.: Наукова Думка, 1977. - 264 с.

⁴ Коваль М.В. Подвиг жінок Радянської України у Великій Вітчизняній війні / 1941-1945 рр. // Укр. Іст. журн. - 1975. - № 12. - С. 34-46; Опыт КПСС в решении женского вопроса. - М.: Мысль, 1981. - 259 с.

висвітлюється участь жінок у бойових операціях на фронтах війни, у партизанських загонах і підпіллі. І практично не порушуються питання участі жінок у відбудові народного господарства.

Що до питання трудового вкладу жінок Донбасу в досягнення Великої перемоги, то воно не дістало належного висвітлення у вітчизняній істориографії. Немає жодної монографії спеціально присвяченої цій темі. Існують лише збірники нарисів і статей, які побічно торкаються цього питання¹. Наприклад, у збірнику "Годы героического труда" вміщено статтю В.А. Єжова². Автор, розкриваючи питання про відродження промисловості, наводить факти участі жінок у відбудовних роботах, але не робить з них узагальнень і висновків, не ставлячи метою дослідження цієї проблеми.

Усе це повною мірою стосується і решти збірників. Характер вміщених у них статей і нарисів скоріше публіцистичний, ніж науковий, бо в них, як правило, немає аналізу проблеми, будь-якого статистичного матеріалу і розраховані вони, предусім, на широке коло читачів як популярна, пізнавальна література.

Особливої уваги заслуговують роботи М.Ф.Хорошайлова, який присвятив ряд монографій питанню відбудови народного господарства Донбасу³. Автор аналізує форми та методи керівництва масами, дає підсумки напруженої праці народу щодо відбудови Донбасу в роки війни і повоєнний період. Однак, питання участі жінок в оборонному перепрофілюванні та відбудові народного господарства не ставляться, не виділені форми і методи керівництва жіночими організаціями в роки війни. Приділяючи велику увагу питанням керівництва КПРС, партійній роботі серед населення, автор трактує відбудовчий процес у дусі офіційної історико-партійної істориографії.

Проблема одержала частково висвітлюється і у кандидатських дисертаціях, захищених у 50-х роках - першій половині 70-х років.

¹ Мужество в красной косынке. Очерки. - Донецк: Донбасс, 1975. - 119 с.; Нет безымянных героев. Очерки. - Донецк: Донбасс, 1975. - 125 с. Были земли донецкой. - Донецк: Донбасс, 1967. - 207 с.; Фронтвые вахты. Очерки. Воспоминания. Статьи. Документы. - Донецк: Донбасс, 1971. - 198 с.

² Ежов В.А. Всенародная помощь в восстановлении Донбасса / 1943-1945 гг. // Годы героического труда. - Донецк: Книжное изд-во Сталино - Донбасс, 1961. - С. 59-76.

³ Хорошайлов М.Ф. На відбудови. З історії відбудови Донбасу. - Донецьк: Донбас, 1966. - 179 с.; його ж. Деятельность Коммунистической партии по возрождению Донбасса 1943-1945 гг. - К.: Вища школа, 1973. - 240 с.; його ж. Возрождение Всесоюзной кочегарки. Из истории восстановления Донбасса в 1946-1950 гг. - Донецк: Донбасс, 1974. - 152 с.; його ж. Донбасс непокоренный: Очерк. - 2-е изд., испр. и доп. - Донецк: Донбасс, 1982. - 100 с. та інші.

Дисертаційні дослідження Беспалової Л.А., Лукіної М.М., Зайцевої З.І., Кісельова В.І., Пушкаренко Н.Г.¹ присвячені різноманітним аспектам проблеми відродження народного господарства України в роки Великої Вітчизняної війни, у тому числі і участі жінок у відбудовному процесі, хоча у більшості випадків вона має постановочний характер. Тому роботи, в якій давався б цілісний аналіз і уявлення про роль жінок в оборонному переозброєнні і відбудові народного господарства Донбасу в роки війни, до цього часу не створено.

З кінця 80-х років розпочинається новий період в історіографії, що триває до наших днів. Для нього характерним є висвітлення з позицій історичної правди багатьох недосліджених, або раніше тенденційно оцінених моментів. Введення у науковий обіг нових матеріалів, раніше недоступних історикам, створило передумови для осмислення, а там, де потрібно, і переосмислення багатьох питань життя країни в роки війни.

У цей період підготовлено і видано велику кількість робіт з найрізноманітніших аспектів проблеми: про інтелігенцію², зміцнення тилу в роки війни³, де розглядаються і окремі аспекти відбудовного процесу.

¹ Беспалова Л.А. Коммунистическая партия (большевиков) Украины в борьбе за восстановление и дальнейшее развитие металлургической промышленности в четвертой пятилетке: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. - К., 1953. - 27 с.; Зайцева З.И. Деятельность партии по обеспечению авангардной роли коммунистов в борьбе трудящихся за восстановление тяжелой промышленности Украины в годы Великой Отечественной войны (1943-1945 гг.): Автореф. дис. ... канд. ист. наук. - К., 1983. - 35 с.; Киселев В.И. Организационная и идеологическая деятельность Коммунистической партии по восстановлению промышленности и железнодорожного транспорта Донбасса в период Великой Отечественной войны (1943-1945 гг.): Автореф. дис. ... канд. ист. наук. - Донецк, 1969. - 30 с.; Лукина М.М. Трудящиеся женщины Советской Украины в борьбе за восстановление народного хозяйства республики (1943-1945 гг.): Автореф. дис. ... канд. ист. наук. - К., 1953. - 26 с.; Пушкаренко Н.Г. Комсомол Украины - активный помощник Коммунистической партии по восстановлению социалистического сельского хозяйства и оказанию помощи фронту в период Великой Отечественной войны Советского Союза (1943-1945 гг.): Автореф. дис. ... канд. ист. наук. - Донецк, 1971. - 28 с.

² Володин С.А. Подвиг продолжается: Очерки об учителях - участниках Великой Отечественной войны. - М.: Просвещение, 1990. - 191 с.; Кованов В.В. Солдаты бесчермтия: О подвиге медиков в годы Великой Отечественной войны. - М.: Политиздат, 1989. - 332 с.; Пархоменко А.А. Сражающаяся наука: Научные работники в годы Великой Отечественной войны. - М.: Знание, 1990. - 207 с. та інші.

³ Советский тыл в период Великой Отечественной войны. - М.: Наука, 1988. - 422 с.; Советский тыл в период коренного перелома в Великой Отечественной войне (ноябрь 1942-1943 гг.). - М.: Наука, 1989. - 392 с. та інші.

Опубліковано багато нових, раніше невідомих або відомих не у повному обсязі джерел¹. З'явилися і нові публікації з історії Великої Вітчизняної війни на Україні², у змісті яких гідне місце посіла і тема героїзму жінок у минулій війні³.

Вийшло в світ і дослідження В.Я.Галаган "Ратный подвиг женщин в годы Великой Отечественной войны", яке, по суті, після робіт В.С.Мурманцевої, залишається єдиною монографією, в якій більш або менш повно узагальнено матеріал з даної проблеми⁴. На відміну від В.С.Мурманцевої, В.Я.Галаган більше уваги приділяє матеріалам України і торкається не тільки проблеми участі жінок у бойових діях на фронтах війни і підпіллі, а й висвітлює роль жінок у перебудові народного господарства на воєнний лад, участь у народному ополченні і винищувальних батальйонах, у відбудові народного господарства в роки і після війни. При цьому, автор на великому фактичному матеріалі досліджує проблему в цілому по країні, приділяючи більше уваги всій території України, практично не виділяючи окремих її регіонів. В результаті про участь жінок у відновленні промисловості та інших галузей господарства Донбасу в дослідженні є тільки згадки.

З інших робіт, які вийшли у цей час, слід відзначити колективну працю викладачів Донецького держуніверситету "Страною возвеличенный Донбасс", у якій доцент Л.О.Беспалова у статті "Возрождение Всесоюзной кочегарки" розкриває питання відновлення промисловості Донбасу з перших днів його визволення від німецько-фашистських загарбників. У статті порушуються і деякі питання участі жінок у відбудовних роботах⁵.

¹ Великая Отечественная война 1941-1945 гг.: События. Люди. Документы: Краткий истор. справочник. - М.: Политиздат, 1990. - 463 с.; Комаров Н. Государственный комитет обороны постановляет: Документы. Воспоминания. Комментарии. - М.: Воениздат, 1990. - 428 с.; Преступные цели гитлеровской Германии в войне против Советского Союза: Док. и матер. - М.: Воениздат, 1987. - 301 с.; Русский архив. - М.: Терра, 1993. - Т. 12/1/: Великая Отечественная. - 408 с. та інші.

² Лето 1941 года. Украина. Документы, материалы. Хроника событий. К.: Изд-во "Украина", 1991. - 510 с.; Коваль М.В. Украинский народ в Великой Отечественной войне (1941-1945 гг.) // Укр. іст. журн. - 1990. - № 4. - С.80-88; його ж. 1941-1945 рр. Україна // Укр. іст. журн. - 1991. - № 6. - С. 3-23 та інші.

³ Васильковский Я. Подвиг пулеметчицы: Очерк. - Одесса: Маяк, 1985. - 86 с.; Лукашов О.В. Залучення жінок у промислове виробництво в УСРС (1943-1945 рр.) // Укр. іст. журн. - 1985. - №8. - С.101-107; Мати, воїн, трудівниця / Упоряд. В.О.Прошаков. - К.: Політвидав України. 1986. - 189 с. та інші.

⁴ Галаган В.Я. Ратный подвиг женщин в годы Великой Отечественной войны. - К.: Вища школа, 1986. - 303 с.

⁵ Беспалова Л.А. Возрождение Всесоюзной кочегарки // Страною возвеличенный Донбасс: Очерки. - Донецк: Донбасс, 1987. - С.92-104.

Новим поштовхом до вивчення історії минулої війни стало святкування 50-річчя Великої Перемоги у Великій Вітчизняній війні. У переддень цієї знаменної події з'явилась велика кількість книг, брошур, статей¹, у тому числі і про участь жінок у минулій війні².

Це вже якісно нова історична література. У ній превалує критичний підхід до використаних джерел, прагнення до об'єктивного викладу ходу історичних подій, явищ, фактів на основі аналізу і порівняння численних історичних даних. Автори не ставлять за мету зробити історію краще або гірше, ніж вона є, а намагаються з'ясувати справжні причини негативних явищ і помилок минулої війни. Однак, з питань трудової діяльності жінок у роки Великої Вітчизняної війни нових публікацій не з'явилося.

В цілому історіографічний огляд свідчить, що ступінь вивченості проблеми трудового вкладу жінок Донбасу в досягнення перемоги над фашистськими загарбниками незначна. У наукових працях певна увага приділялась відбудові народного господарства в цілому по СРСР або окремих галузей промисловості в республіках та регіонах, що обумовлювало характер досліджень за регіонально-галузевими принципом. На зміст робіт негативно вплинули обставини громадського життя і методи комуністичного диктату, що призвело до одноманітно позитивних оцінок усіх явищ відбудовного процесу, замовчуванню недоліків і негативних фактів. Аналіз наукової літератури свідчить: поставлена дисертантом проблема ролі жінок в оборонній перебудові і відродженні народного господарства Донбасу як частини цілісного конкретно-історичного процесу відбудови народного господарства України в роки Великої Вітчизняної війни комплексно і системно не вивчалась, узагальнюючих праць з цієї теми не створено. Вона не стала предметом спеціального дослідження. Спроба заповнити цю прогалину, по-новому осмислити сутність явищ зроблена автором цієї роботи. Тим більше, специфіка розвитку економіки Донбасу з пріоритетом важкої індустрії, його близькістю до фронту обумовили необхідність особливо швидких темпів відбудови. Переважання трудомістких робіт на головних ділянках виробництва значно ускладнювало застосування жіночої праці. Разом з тим, у роки війни жінки Донбасу взяли найактивнішу участь у

¹ Україна у роки Великої Вітчизняної війни: До 50-річчя Перемоги / В.І.Танцюра, В.В.Калініченко та ін.: Харківський ун-т та ін. - Харків, 1995. - 110 с.; Вторая мировая война: Актуальные проблемы / О.А.Ржешевский (отв. ред.); РАН, Ин-т всеобщей истории и др. - М.: Наука, 1995. - 368 с.; Вронська Т.М. В умовах війни: Життя та побут населення міст України (1943-1945 рр.) / НАН України, Ін-т історії України. - К., 1995. - 83 с.; Коваль М.В. Україна: 1939-1945: Маловідомі і непрочитані сторінки історії. - К.: Вища школа, 1995. - 194 с. та інші.

² Звитязниці: Жінки - Герої Радянського Союзу в боях за Україну в роки Великої Вітчизняної війни. - К.: Україна, 1995. - 247 с. та інші.

відбудові усіх галузей народного господарства регіону. Усе це і визначило вибір теми дослідження, мету і завдання дисертаційної роботи.

Мета дисертаційного дослідження полягає в тому, що на основі конкретного історичного підходу, аналізу і співставлення, обліку політичних, соціально-економічних факторів разом із сучасними досягненнями історіографії на базі опублікованих і архівних документів та матеріалів комплексно дослідити загальні риси, специфіку і негативні наслідки залучення жінок до формування воєнного господарства та відбудовного процесу в Донбасі в роки Великої Вітчизняної війни.

При цьому виділяються такі **завдання і напрямки дослідження**:

- узагальнити і систематизувати матеріал, що є з цієї теми;
- на основі критичного аналізу наявної літератури та джерел, а також введення до наукового обігу нових архівних даних всебічно і об'єктивно висвітлити питання про роль жінок в оборонній перебудові і відродженні народного господарства Донбасу в роки війни;
- виявити загальні закономірності, риси та специфіку Донецького басейну і їх вплив на залучення жінок до виробництва;
- вставити мотиви і стимули, якими керувались жінки в період відбудови народного господарства, що примушувало їх оволодівати "чоловічими" професіями;
- визначити чисельність та питому вагу жінок у трудових колективах, що брали участь в відбудовних роботах, прослідкувати їх динаміку у період, що розглядається;
- дослідити питання про місце жінок у відтворенні робітничих кадрів Донбасу;
- встановити реальний вклад жінок у відбудову основних галузей господарства і культури регіону;
- виявити труднощі, негативні явища у відбудовному процесі;
- прослідкувати використання та ефективність різноманітних форм трудової активності жінок.

Наукова новизна дисертації визначається тією обставиною, що ця тема не була предметом спеціального дослідження і є першою в Українській історіографії роботою, в якій на основі конкретного історичного підходу, аналізу і співставлення, обліку політичних, соціально-економічних факторів розкривається реальна картина відбудовного процесу в Донбасі, досліджуються загальні риси, специфіка і негативні наслідки залучення жінок до важкої фізичної праці. При цьому наукова розробка проблеми проведена в результаті аналізу різноманітного за своїм характером конкретно - історичного матеріалу, значна частина якого вперше введена у науковий обіг. Новим у дисертації є і дослідження чисельності і питомої ваги жінок у трудових колективах, їх динаміка у період, що розглядається, роль у відтворенні робітничих кадрів Донбасу, а

також концептуальний підхід до вивчення проблеми: вона розглядається цілісно, комплексно, як частина конкретно - історичного процесу відбудови народного господарства України в роки Великої Вітчизняної війни.

На основі викладеного матеріалу **автором захищаються такі положення:** багато закономірностей історичного процесу проявились у Донбасі дуже випукло, рельєфно, а його специфіка розвитку обумовила в екстремальних умовах війни широке використання жіночої праці в різноманітних галузях народного господарства. Разом з тим, у подальшому дане “завоювання соціалізму” призвело до масового використання примусової праці жінок, що стало зовсім необґрунтовано як з економічної точки зору, так і злочинно з точки зору ставлення до жінки у суспільстві. Однак вклад жінок у відбудову народного господарства Донбасу в роки Великої Вітчизняної війни був значним і недооцінювати його в історичному минулому України просто недопустимо.

Таким чином, пошукач виносить на захист дисертації такі результати дослідження:

По - перше, жінки становили понад 50 % успіх робітників та службовців, що брали найактивнішу участь у відбудові зруйнованої економіки Донбасу. А у ряді галузей, таких, як легка, харчова промисловість, сільське господарство, охорона здоров'я, освіта і культура, їх вклад був вирішальним фактором успішного відродження, бо вони становили від 60 % до 90 % усіх працівників.

По - друге, залучення жінок до ряду галузей виробництва / у першу чергу у вугільну, металургійну, коксохімічну/ здійснювалось без урахування специфіки жіночої праці і фізичних можливостей жінок, що у кінцевому підсумку не могло не вплинути не тільки на здоров'я самої жінки, а й на здоров'я майбутніх поколінь.

По - третє, немаловажне значення у залученні жінок до виробництва відіграла і матеріальна зацікавленість в оплаті праці. У суворі, голодні воєнні роки заробітна плата і норми постачання шахтарів, металургів, залізничників були вищими в порівнянні з іншими робітничими професіями, що давало змогу жінкам хоч якось прогодувати свою сім'ю, дітей. А в ряді випадків прихід жінок на заводи і шахти, робота у вибої і біля мартену були ледь не єдиною можливістю не померти з голоду.

По - четверте, значний вплив на жінок мала й ідеологічна пропаганда. Область, що носила ім'я “вождя народів”, повинна була бути “зразком соціалізму”, виправдуючи покладене на неї “високе довір'я партії”. Тому керівництво не шкодувало “зусиль” для виконання поставлених завдань. Цим пояснюється і посиленна агітація та пропаганда серед місцевого населення, спрямована на якнайскорішу відбудову народного господарства Донбасу. Усе це сприяло тому, що залучення

жінок до виробництва було ширшим і більшим, ніж в інших регіонах країни.

По-п'яте, прихід жінок на виробництво був тимчасовим, вимушеним заходом, обумовленим не тільки тоталітарним режимом держави, а й рядом моральних факторів. Жінки не могли залишатися осторонь у такий драматичний період історії. До того ж, для них відбудова заводів та шахт - це відбудова їх добробуту, повернення до колишнього, довосенного життя.

Методологія дослідження базується на принципах історизму, об'єктивності і зорієнтована передусім на обґрунтування і захист загальнолюдських цінностей. Специфіка методології дисертації полягає в тому, що деякі її складові перебувають на стику історії та інших галузей знань. Це зумовило загальний напрямок дослідження, обсяг і види використаних джерел, науково - довідковий апарат, історіографію, аналіз сутності концептуальних положень і висновків. У роботі використовується предметно - хронологічний, структурно - систематичний і порівняльно - історичний методи; превалює критичний підхід до висвітлення проблеми, що відбилось і на поняттєвому апараті дисертації.

Джерельну базу дисертації умовно можна розбити на чотири основні групи.

До першої групи належать матеріали партійних і державних органів влади, як центральних, так і місцевих - постанови, довідки, доповіді, доповідні записки та ін., опубліковані у збірниках документів і матеріалів¹. Крім них, використовується ряд збірників опублікованих документів з окремих аспектів проблеми. Зокрема, про німецько - фашистський окупаційний режим і його наслідки для України², про вклад трудящих у відбудову і розвиток промисловості, транспорту і сільського господарства, а також збірники документів і матеріалів, присвячені Донбасу³.

¹ КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК / 1898 - 1986 гг./, - 9-е изд. доп и испр. - М.: Политиздат, 1985. - Т. 7/1941-1945 гг./, - 420 с.; Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. 1917 - 1967 гг.: Сб. документов за 50 лет: В 5-ти т. - М.: Политиздат, 1968. - Т. 3/1941-1952 гг./, - 751 с.; Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941 - 1945 гг. Док и матер.: В 3-х т. - К.: Наукова думка, 1985.

² Преступные цели гитлеровской Германии в войне против Советского Союза. Док. и матер. - М.: Воениздат, 1987. - 401 с.; Преступные цели - преступные средства: Док. об оккупационной политике Германии на территории СССР / 1941-1944 гг./, - М.: Политиздат, 1968. - 383 с.; Нацистские преступления на Украине /1941-1944 гг./, - Док. и матер. - К.: Наукова думка, 1987. - 375с. та інші.

³ Восстановление Донбасса. 1946 - 1950 гг. Док. и матер. - К.: Политиздат Украины, 1986. - 571 с.; Донецкая область в годы Великой Отечественной войны /1941-1945 гг./: Сб. матер. и док. - Донецк: Донбасс, 1982. - 310 с.; Луганщина в

Другу, мабуть, найчисленнішу і основну групу джерел, складають документи і матеріали архівів, значна частина яких вводиться до наукового обігу вперше. Це документи Центрального державного архіву громадських організацій України /ф. І/, Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України /ф. 2, 2684, 5059, 5094, 5099/, Державного архіву Донецької області /ф. 326, 424; ф. Р-231, 235, 1278, 1467, 1625, 1838, 2172, 2794, 2801, 2802, 2865, 3938, 4225, 4249, 5540, 5555, 5824/, Державного архіву Луганської області /ф. 179; ф. Р - 1, 1658, 1779, 2359, 2504, 2519/. Довідки, доповіді, інформації, що знаходяться у перерахованих фондах, містять відомості про руйнування і матеріальні втрати, які нанесли Донбасу німецько - фашистські окупанти, про участь трудящих, у тому числі жінок, у відбудові залізничного транспорту Донецького басейну, про активну роль жінок у піднесенні важкої промисловості, сільського господарства, культури, у боротьбі з розрухою в Донбасі.

Особливо слід відзначити раніше засекречені, а, отже, недоступні для дослідників деякі архівні фонди, як, наприклад, фонд Особливого сектора ЦК КП/б/У, справи з фонду Донецького обкому КП/б/У, присвячені питанням боротьби з дезертирами з оборонних підприємств. Аналіз цих архівних матеріалів дає змогу викрити справжні причини і наслідки даного негативного явища, висвітлити увесь спектр політичних, соціально-економічних, побутових проблем, які штовхали людей на цей розпачливий крок.

Складовою частиною джерельної бази дисертації є статистичні дані з фондів Ворошиловградського і Донецького обласних статистичних управлінь, Південно-Донецької і Північно-Донецької залізниць, Донецького обласного комітету профспілки працівників вугільної промисловості та ін., а також дані, опубліковані у статистичних збірниках¹. Вони містять відомості про чисельність жінок, які брали участь у відновленні народного господарства Донбасу, зокрема, відомості про кількість працюючих жінок на залізничному транспорті, у різноманітних галузях промисловості, на шахтах Донецького басейну в роки війни.

В основу розробки проблеми було покладено і матеріали всесоюзної, республіканської і обласної періодичної преси за період з 1941 по 1945 рік, які складають третю групу джерел. У них містяться яскраві факти про участь жінок у відбудові зруйнованої економіки. Однак більшість матеріалу-переважно агітаційно-пропагандистського характеру, тому

годы Великой Отечественной войны 1941 - 1945 годов: Сб. матер. и док. - Донецк: Донбасс, 1969. - 375 с. та інші.

¹ Донецкая область за 50 лет. Стат. сб. - Донецк: Статистика, 1967. - 232 с.; Луганская область за 50 лет. Стат. сб. - Донецк: Статистика, 1967. - 340 с.; Сельское хозяйство области Донецкой за 35 лет /1935-1969 гг. /. Стат. сб. - Донецк: Статистика, 1969. - 190 с. та інші.

вимагають особливого критичного аналізу з метою їх використання в історичному дослідженні. З джерел даної групи використано газети “Правда України”, “Советская Украина”, “Выездная редакция газеты “Правда” в Донбассе”, “Социалистический Донбасс”, “Кочегарка”, “Транспортник”, “Магистраль угля”, “Ворошиловградская правда”, “Выездная редакция газеты “Комсомольская правда” в Донбассе”, “Знамя индустрии”, “Енакиевский рабочий”, “Колхозное поле”, “Колхозная правда” та багато інших. Усього понад 20 періодичних видань. У роботі використано ряд газет і журналів за більш пізній період, які друкували матеріали про жінок періоду відбудови народного господарства. Примітно, що такий матеріал зустрічається у газетах, які вийшли до знаменних дат і свят-8 Березня, 23 лютого, 9 травня, День шахтаря та ін.

Заключну групу джерел становлять мемуари учасників подій тих героїчних років¹. Однак, не слід забувати, що більшість мемуарної літератури несе на собі відбиток суб’єктивності їх авторів, що, безумовно, ускладнювало об’єктивне висвітлення подій. І разом з тим, з урахуванням критичного аналізу, даний вид джерел був використаний при написанні дисертації.

Аналіз означених джерел дозволив автору розглянути недостатньо вивчену в цілому проблему трудової діяльності жінок Донбасу в роки Великої Вітчизняної війни.

Практична значимість дисертації полягає в тому, що фактичний матеріал, наведений у ній, положення і висновки можуть бути використані при підготовці узагальнюючих робіт про участь народу України у Великій Вітчизняній війні; допоможуть краще розібратися і значно поглибити даний розділ у викладанні курсу історії України і Донбасу у вищих та середніх навчальних закладах.

Апробація роботи. Результати досліджень були представлені автором на регіональній науково-практичній конференції “Донбасс: прошлое, настоящее, будущее” /м. Краматорськ, 1993 р./, на регіональній науковій конференції “Н. С. Хрущев: сталинизм и оттепель” /м. Донецьк, 1994р./, на регіональній науково-практичній конференції “Изучение истории Украины в учебных заведениях” /м. Донецьк, 1995 р./, а також на наукових конференціях 1987-1990 рр. у Донецькому державному університеті. За результатами опубліковано дві статті у збірниках “Нові сторінки історії Донбасу” /кн.3 і кн.4/ і тези чотирьох доповідей на наукових конференціях.

¹ Ангелина П. Н. Люди колхозных полей. - Донецк: Кн. изд-во Сталино - Донбасс, 1959. - 294 с.; її ж. Женская тракторная // Степная новь. - Донецк: Донбасс, 1977. - С. 24-36; Донбасс. Год 1943. Воспоминания участников Донбассовской наступательной операции в годы Великой Отечественной войны. - Донецк: Донбасс, 1980. - 190 с. та інші.

Дисертаційна робота обговорена і схвалена на засіданні кафедри історії народів Росії Донецького державного університету.

Загальний задум, мета і логіка дослідження обумовили **структуру дисертації**, яка складається з вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури.

У вступі обгрунтовується актуальність теми, її хронологічні рамки, аналіз стану дослідження проблеми, характеризується джерельна база, визначаються мета і завдання роботи, її наукова новизна і практична значимість.

У першому розділі “Жінки Донбасу в перший період війни /червень 1941-1942 рр.” аналізуються дві проблеми: по-перше, активна допомога жінок фронту в перші дні війни /щодо створення оборонних рубежів, формування народного ополчення і винищувальних батальйонів, налагодження роботи госпіталів та ін./, а по-друге, перебудова народного господарства не воєнний лад і заміна чоловіків жінками на виробництві у зв'язку з воєнними діями.

Оскільки більшість чоловічого населення опинилось на фронті, реорганізація роботи тилових областей багато в чому лежала на плечах жінок. Вони взяли активну участь у створенні народного ополчення, винищувальних батальйонів, у боротьбі з парашутними десантами. Але найбільшу активність виявили жінки у створенні і роботі госпіталів, спорудженні оборонних укріплень на підступах до Донбасу. Разом з тим, в умовах командно-адміністративної системи трудова мобілізація жінок часто здійснювалась без врахування їх фізичних можливостей і специфіки жіночої праці.

Проте, жінки стали основним контингентом медичних сестер, зв'язківців, телеграфістів, радистів. Вони виступали ініціаторами багатьох рухів і починань: за створення фонду оборони Матері-Батьківщини, збирання металобрухту, теплих речей для потреб фронту, за створення продовольчого фонду Червоної Армії тощо.

У дисертації підкреслюється, що напередодні війни жінки стали значним резервом народного господарства, що дало змогу в умовах воєнного часу забезпечити промисловість, сільське господарство, транспорт достатньою кількістю трудових ресурсів. При цьому виділяються і враховуються специфічні риси Донбасу з його більш високим ступенем розвитку промислового виробництва та переваженням галузей важкої промисловості.

Однак не слід забувати, що більш широке залучення жінок до виробництва було надзвичайним заходом, викликаним екстремальними умовами воєнного часу. Перенесення ж даного досвіду у мирний час було необгрунтовано не тільки економічно, а іноді навіть згрубо для здоров'я

самої жінки, що у кінцевому підсумку не могло не вплинути на здоров'я майбутніх поколінь.

Проте, питома вага жінок серед робітників та службовців у промисловості і сільському господарстві, на транспорті зростає. У дисертації аналізуються кількісні зміни питомої ваги у трудових колективах за період 1941-1942 рр., при цьому відзначається, що у перший період війни робота ускладнювалась тим, що лінія фронту наближалась, що частини Червоної Армії з території України відступали. У кінці червня 1942 р. у зв'язку з різким погіршенням воєнної обстановки, відновлювальні роботи в Донбасі було припинено і продовжені вони лише з весни 1943 року.

У другому розділі **“Роль жінок у відновленні промисловості і залізничного транспорту” /1943-1945 рр./** розглядається діяльність жінок, спрямована на відродження основи економіки Донбасу-його промисловості і залізничних магістралей.

У дисертації аналізується стан різноманітних галузей промисловості після вигнання окупантів, визначено розміри матеріальних збитків і втрат, нанесених німецько-фашистськими загарбниками народному господарству регіону, а також заходи радянських і партійних органів влади, спрямовані на відродження промисловості регіону.

Розглядаються різноманітні шляхи відбудови народного господарства в Донбасі, дискусії, що розгорілись з цього питання.

У дисертації відзначається, що залученню жінок до відбудовного процесу передувало створення умов, за яких жінка могла б поєднувати обов'язки матері з виробничою діяльністю. Це і видання спеціальних постанов, що визначали умови, за яких жінки звільнювались від мобілізації на відбудовні роботи, створення системи дитячих садків, ясел та інших установ з охорони материнства і дитинства, а також надання матеріальної допомоги вагітним, багатодітним і самотнім жінкам.

У розділі висвітлюється роль жінок у відновленні важкої промисловості (вугільної, металургійної, коксохімічної), легкої і харчової. Аналізується динаміка чисельності і питомої ваги жінок у трудових колективах протягом 1943-1945 років, досліджується питання про роль і місце жінок у відтворенні робітничих кадрів Донбасу. При цьому встановлюються мотиви і стимули, якими керувались жінки, оволодіваючи чисто “чоловічими” професіями шахтаря, металурга, прохідника тощо.

Однак не завжди відродження цих галузей промисловості проходило гладко. В умовах тоталітарного режиму багато “успіхів” і “результатів” досягались шляхом не тільки ідеологічного впливу, а й насильницького примушення. А це породжувало відповідну реакцію місцевих жителів. Так, наслідком насильницької мобілізації населення на роботу у важку

промисловість (особливо жінок у вугільну) було і таке негативне явище, як дезертирство новачків з шахт до рідних місць.

У дисертації аналізуються причини цього явища, заходи, вжиті органами влади до його ліквідації. При цьому відзначається, що більшість причин було породжено формальним ставленням до справи ряду керівників шахт, які не тільки не прагнули зрозуміти специфіку жіночої праці, що вимагала особливих гігієнічних умов, а й намагались прикритися загальними труднощами воєнного часу. Проте, вклад, що його внесли жінки у відновлення промисловості Донбасу, був істотним. Тим більше, що цьому чималою мірою сприяли і різноманітні форми трудової активності, до яких широко були залучені і жінки.

Розкриваючи питання про реальний внесок жінок у відродження промисловості Донбасу, у дисертації відзначається, що такі галузі, як харчова і легка, розглядались місцевими керівниками як другорядні і підлягали відновленню у другу чергу¹. Тому успіх відродження підприємств харчової та легкої промисловості усіяко залежав від зусиль і ентузіазму місцевих жителів, і в першу чергу жінок, бо ці галузі виробництва і до війни традиційно вважались “жіночими”, що знайшло своє підтвердження і при аналізі архівних та документальних матеріалів.

Разом з тим, у дисертації підкреслюється, що відбудовний процес був би результативнішим, якби керівництво областей приділяли більше уваги потребам людей, а не виконанню директив, що виходили з центру. Значний перекіс у розвитку економіки Донбасу вбік важкої індустрії обумовив не тільки специфіку регіону, а й призвів до того, що ще довгі десятиріччя після війни тут відчувався дефіцит в обслуговуванні населення, нестача промислових і продовольчих товарів.

Розкриваючи питання про відновлення залізничного транспорту, у першу чергу розглядається та велика робота, яка була проведена жінками в Донбасі щодо відновлення двох його магістралей: Північно-Донецької і Південно-Донецької залізниць.

У розділі аналізуються дані про питому вагу жінок на залізничному транспорті, їх динаміка за період 1943-1945 років, а також питання підготовки серед жінок нових кадрів для залізниць Донбасу.

У третьому розділі “Вклад трудівниць села у відбудову сільського господарства регіону” досліджуються проблеми відродження рільництва і громадського тваринництва Донбасу.

У дисертації аналізуються наслідки колективізації селянських господарств. При цьому відзначається, що проведена за сталінською моделлю, вона призвела у наступні роки до кризових явищ у сільському

¹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України / далі: ЦДАВОВУ України/. Ф.2, оп. 7, спр. 654, арк. 58.

господарстві. В результаті, відновлення сільськогосподарського виробництва пройшло довгий і суперечливий шлях розвитку. Ситуація ускладнювалась ще й тим, що у передвоєнні роки вже намітились риси кризи, котру можна пояснити не тільки зміною пріоритетів в економіці і політиці держави, адже в умовах війни, яка насувалась, усі сили і засоби було кинуте на оборону країни, а й наслідком насильницьких, а іноді і репресивних методів колективізації, падінням зацікавленості колгоспників в результатах своєї праці.

Тепер же було набагато важче. За період ворожої окупації сільське господарство Донбасу зазнало колосального зруйнування і пограбування. Досить сказати, що на момент визволення тільки у Донецькій області німецько-фашистські загарбники зруйнували 1117 колгоспів з 1118, з 54 МТС 35 були підірвані, а обладнання преведено у непридатність¹. Великої шкоди було заподіяно громадському тваринництву. Практично було знищено усе поголів'я великої рогатої худоби, свиней вівців і коз. І в цих неймовірно тяжких умовах розпочався процес відновлення сільського господарства регіону. При цьому, як писала в 1944 р. газета "Правда": "Жінки-колгоспниці стали основною вирішальною силою колгоспного виробництва"².

У дисертації розглядаються шляхи і методи відновлення сільськогосподарського виробництва. При цьому відзначається, що непродумані рішення, завищені показники і строки виконання робіт часто замінювались місцевими керівниками областей останнім засобом вирішення проблеми - насильницьким вилученням зерна і продовольства у населення. Але хто візьметься підрахувати, скільки сімей, дітей, стариків і жінок було приречено на злиденне, голодне існування внаслідок непродуманої політики партійних і господарських керівників, які бажали відрпортувати керівництву країни про виконання плану. Скільки з них не змогли витримати і жити у тих страшних, суворих умовах війни.

У розділі аналізується чисельність жінок у колгоспах і радгоспах регіону в роки війни, їх роль у підготовці кадрів для МТС, різноманітні форми трудової активності, а також та величезна робота, яка була здійснена колгоспницями щодо відродження рільництва і громадського тваринництва Донбасу.

Безумовно, трудівниці ланів віддали усі сили і можливості, вміння, здоров'я, а іноді і життя, заради скорішого піднесення сільського господарства з попелу і руїн. Але очевидно одне, що вклад села у суспільний ро-

¹Центральний державний архів громадських об'єднань України /далі: ЦДАГО України/, Ф. 1, оп. 23, спр. 336, акр. 63.

²Правда. Выездная редакция в Донбассе. - 1944. - 7 марта. - С. 1.

звиток міг бути значно більшим і не коштувати так дорого, якби не насильницька колективізація, проведена за сталінською моделлю.

У четвертому розділі “Участь жінок у відродженні культури, освіти і охорони здоров’я” розглянуто проблеми відновлення тих сфер життя і діяльності людини, які забезпечують їй нормальне, повноцінне існування і духовний розвиток.

Цей процес був важким і іноді суперечливим. Коштів на відновлювальні роботи виділялось значно менше, ніж в інших галузях народного господарства, та й партійні і державні органи, прагнучи якомога швидше відновити об’єкти культури, у першу чергу розуміли під цим відновлення ідеологічної пропаганди, яка значно послабішала у період німецько-фашистської окупації.

У дисертації відзначається, що жінки взяли найактивнішу участь у відновленні і роботі театрів, клубів, бібліотек, установ охорони здоров’я і освіти. Так вже склалось, що ця людська сфера людської діяльності традиційно вважалась жіночою. Лікар, вчитель, вихователь, бібліотекар – ці та інші професії більше підходять жінці, матері з її увагою, терпінням, любов’ю. Тепер же, в умовах воєнного часу і різко зрослого дефіциту чоловічої праці, ці галузі стали ще більш “жіночими”, а питома вага жінок в установах освіти, охорони здоров’я, торгівлі, громадянського харчування зросла до 85%-95%¹.

У розділі характеризується стан культури, освіти і охорони здоров’я на момент визволення Донбасу, труднощі, з якими довелось зіткнутися жінкам у процесі відбудови. Аналізуються дані про питому вагу жінок у трудових колективах за період з 1943 по 1945 роки, а також та величезна роль, яку відіграли жінки-трудівниці, відроджуючи культуру освіти і охорону здоров’я в регіоні.

У висновках дисертації підбито підсумки і зроблено узагальнення дослідження. Проведено порівняльний аналіз динаміки чисельності жінок у трудових колективах в роки Великої Вітчизняної війни в різних галузях народного господарства, їх ролі у відтворенні робітничих кадрів Донбасу в основних галузях промисловості на транспорті і в сільському господарстві; визначено причини, мотиви і стимули, якими керувались жінки, оволодіваючи чисто “чоловічими” професіями гірника, металурга. Підбито підсумки реального вкладу жінок у відбудову основних галузей господарства і культури регіона, визначено труднощі і негативні явища у відбудовному процесі, а також заходи, вжиті до їх ліквідації.

¹ ЦДАВОВУ України, ф. 2684, оп. 3, спр. 5, акр. 1; ф. 5099, оп. 1, спр. 13, акр. 17; Державний архів Донецької області, ф. 326, оп. 2, спр. 57, акр. 46.

Основні положення дисертації викладені в публікаціях:

1. Вклад жінок у відбудову вугільної промисловості Донбасу в роки Великої Вітчизняної війни (1943-1945 рр.) - Доповіді і повідомлення регіональної науково-практичної конференції "Донбас: минуле, теперешнє, майбутнє". - Краматорськ, 1993. - С.60-64. / 0.5 друк. арк./.
2. Відбудова народного господарства Донбаса і М.С.Хрущов (1943-1945 рр.). - Доповіді і повідомлення регіональної наукової конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження М.С.Хрущова, 14 квітня 1994 року. - Донецьк, 1994. - С. 22-25. /0.4 друк. арк./.
3. Трудовий подвиг жінок-шахтарок у 1943-1945 рр. (Нові сторінки в історії Донбасу: Ст.Кн. 3. - Донецьк, 1994. - С. 74-80. /0.5 друк. арк./.
4. До питання про трудову активність жінок Донбасу в роки Великої Вітчизняної війни (1943-1945рр.). - Доповідні і повідомлення регіональної науково-практичної конференції "Вивчення історії України в учбових закладах". - Донецьк, 1995. - С. 116-119. /0.4 друк. арк./.
5. Жінки Донбасу і відродження залізничного транспорту (1943-1945 рр.) /Нові сторінки в історії Донбасу: Ст.Кн, 4. - Донецьк, 1995. - С. 128-142. /1 друк. арк./.

АННОТАЦІЯ

Есип И.М. Трудовая деятельность женщин Донбасса в годы Великой Отечественной войны (1943-1945гг.).

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01. - история Украины, Донецкий государственный университет. - Донецк, 1997.

Проведено комплексное историческое исследование проблемы роли женщины в оборонном перевооружении и восстановлении народного хозяйства Донбасса как части целостного конкретно-исторического процесса восстановления народного хозяйства Украины в годы Великой отечественной войны; выявлены общие закономерности, черты и специфика Донецкого бассейна и их влияние на привлечение женщин к восстановительному процессу. Проанализированы численность и удельный вес женщин в трудовых коллективах, их роль в воссоздании рабочих кадров Донбасса; выявлены трудности и негативные явления в восстановительном процессе.

441907

ANNOTATION

I.M. Yesip Working activity the women of Donbass during the Great Patriotic war (1941-1945).

Thesis are for the degree of historical sciences candidate on speciality 07.00.01 - the history of Ukraine, the Donetsk State University; - Donetsk, 1997.

The author carried out the complex historical investigation of the problem of women's role to the defence reprofile and reconstruction of the national economy of Ukraine during the Great Patriotic War; exposed common regularities, traits and specific character of Donets Basin and their influence on enlisting the women to reconstruction process. The number and proportion of women in the labour bodies, their role in recreation of labour personel of Donbass were analysed. The author exposed difficulties and negative phenomena in the reconstruction process.

Ключові слова: жінки, відбудова народного господарства у роки війни, вплив командно-адміністративної системи, державне та партійне регулювання, труд, виробництво, відродження, матеріальна зацікавленість, патріотизм.

Yesip